

An aerial photograph of a busy street in Brussels, Belgium. The street is filled with a large crowd of people, many of whom are walking or pushing strollers. There are several bicycles parked along the sidewalks. On the left, a grey building has a sign that reads "PHARMACIE APOTHEEK". On the right, a red brick building with many windows is visible. In the background, the city skyline of Brussels is visible, including several tall buildings and a church with a spire. A pink banner is overlaid at the top of the image.

ERFGOED BRUSSEL

December 2019 | Nr032

Dossier **DE STRAAT ANDERS BEKENEN**

Varia **ALEXIS DUMONT**
SAINT-VERHAEGEN

BOMENRIJEN

EEN ERFGOEDKUNDIGE EN ECOLOGISCHE UITDAGING

CHRISTINE SOMMEILLIER

ARCHITECTE EN LANDSCHAPSARCHITECTE
ASSISTENTE HECH-ISIA
LID VAN DE KONINKLIJKE COMMISSIE VOOR
MONUMENTEN EN LANDSCHAPPEN

De bomenrijen op de grote assen van het stedelijk weefsel bepalen mee de esthetiek van de stad en zorgen voor een aangename leefomgeving. Dit specifieke groene erfgoed heeft echter veel te lijden in het bijzonder onder de gestage toename van het autoverkeer sinds de tweede helft van de twintigste eeuw. Zoals de auteur aantoont vormt het behoud en de regeneratie ervan een uitdaging van eerste orde voor het stedelijk landschap van vandaag.

In de stedelijke omgeving, zowel in groene als bebouwde zones, staan bomen, vaak op plaatsen die niet bijzonder gunstig voor ze zijn. Voor de stedelijke ruimte en haar bewoners is dit wél een goede zaak. Met de huidige klimaatopwarming lijkt de aanwezigheid van groen een oplossing voor de toekomst en wordt er van alle kanten gepleit om het aantal bomen in de stad te verhogen. De hittegolven van de voorbije zomer hebben trouwens talrijke media opmerkelijk gemaakt op de rol die bomen kunnen spelen in de strijd tegen de klimaatopwarming¹.

De aanleg van grote parken beplant met bomen als aanvulling op de bestaande groene zones is onweerslegbaar een van de oplossingen in de strijd tegen de klimaatopwarming. Op termijn zal dit echter niet volstaan. Het huidige groene netwerk moet op evenwichtige en brede wijze worden versterkt om de meerderheid van de inwoners te bereiken². Al zeker sinds de 19de eeuw hebben straten een belangrijke rol gespeeld in de ontwikkeling van het groene netwerk in de stad. Vandaag wordt de plaats van de bomen in het stedelijk milieu opnieuw bekeken. Deze bijdrage wil hiervoor enkele denkpistes aanreiken.

BOMEN OVERAL IN DE STAD?

Moeten er overal in de stad bomen worden geplant? Vanuit historisch en patrimoniaal oogpunt zouden sommige verkeersassen beter niet worden beplant. Talrijke straten, met name in het historische centrum, zijn immers niet ontworpen om met bomen beplant te worden en voldoen ook niet aan de vereiste voorwaarden hiervoor. Doordat ze vaak minder dan 20 meter breed zijn, lijken aanplantingen er immers doorgaans weinig overtuigend. In dit soort configuratie vereisen grote bomen een jaarlijkse onderhouds- en snoeibeurt waarvan de hoge kosten vaak niet in verhouding staan tot het resultaat. Omgekeerd dragen dwergsoorten of soorten met een specifieke groeiwijze in bol- of zuilvorm ruimtelijk niet bij tot de verwachte groene impact. In die gevallen is het ook verkieslijk om ze niet langs trottoirs te planten en de voorkeur te geven aan een verbreding van het trottoir op een kruispunt of een inspringende gevel of om een parkeerzone tot beplantingszone om te vormen. In al die gevallen zal de creativiteit van de aanleg bepalend zijn voor de verlevendiging van de

stedelijke omgeving en de verdichting van het groene netwerk³.

BOMENRIJEN, EEN BELANGRIJK GROEN ERFGOED

Buiten de straten waar de mogelijkheden tot aanplanting vaak beperkt zijn, beschikt Brussel over een belangrijk groen erfgoed dankzij het werk dat gerealiseerd werd door Victor Besme, onder impuls van koning Leopold II (afb. 1)⁴. De monumentale wegen – lanen en boulevards – die vanaf de tweede helft van de 19de eeuw in de hele Brusselse agglomeratie werden getrokken, werden voorzien van een groene architectuur. Naargelang de plaats droegen specifieke en homogene aanplantingen van kastanjebomen, beuken, esdoorns of linden niet alleen bij tot de inrichting van de nieuwe wegen maar ook tot de verfraaiing van de stad. Deze soorten vormen niet alleen een opmerkelijk groen erfgoed, maar de rijen waarin ze zijn geplant, maken ook integraal deel uit van het stedenbouwkundige erfgoed van Brussel. Ze zijn er hecht mee verbonden, doordat ze

Afb. 1

Enkele voorbeelden van bomenrijen langs de Brusselse boulevards en lanen omstreeks 1900 (Verz. Belfius Bank-Académie royale de Belgique © ARB – urban.brussels).

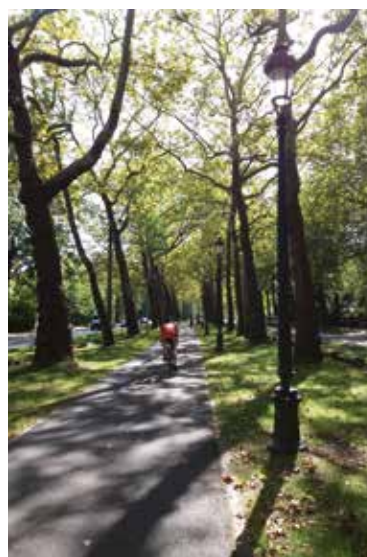
Afb. 2
Tervurenlaan (Schmitt-Global View, 2011
© urban.brussels).

Afb. 3
Brand Withlocklaan (Schmitt-Global View,
2011 © urban.brussels).

Afb. 4
Bomenrijen langs de Winston
Churchilllaan (A. de Ville de Goyet, 2016
© urban.brussels).

Afb. 5
Bomenrijen langs de Vorstlaan
(© C. Paredes).

de hiërarchie van de wegen helpen symboliseren en hun relatie met de stad zichtbaar maken. Ook vandaag nog blijven deze bomenrijen het stedelijke landschap markeren (afb. 2-5).

Alvorens verder te gaan, is het interessant om even stil te staan bij de definitie van een bomenrij: "een bomenrij wordt gedefinieerd als een geheel van individuele bomen, meestal van eenzelfde soort, die geordend zijn

volgens een eenvoudig en vooropgezet schema, de lijn. De rij kan meervoudig zijn om het effect te variëren of een bijzondere ruimte te creëren"⁵.

Bomenrijen worden dus beschouwd als gehelen, hoewel ze paradoxaal genoeg momenteel geen enkele bescherming genieten. Het begrip 'rij' verdwijnt immers vaak achter dat van de boom als plantaardig object. In overeenstemming met het Brussels Wetboek voor Ruimte-

lijke Ordening (titel V) kan elke boom worden beschermd, los van zijn burens, door een mogelijke opname op de bewaar- of beschermlijst. In het geval van bomenrijen gaat het nochtans om soorten die bijdragen tot de coherentie van een geheel⁶.

Dit ouder wordende bomenerfgoed brengt een aanzienlijke onderhoudslast mee in termen van budget. De bestaande bomenrijen zijn vandaag voor het merendeel

Afb. 6
Verdwenen bomenrijen langs de Louis Schmidtdaan (© Bruciel)

Afb. 7
Albertlaan. De takken van de kastanjabomen zijn te streng gesnoeid. (foto van de auteur)

sterk aangetast. Op sommige plaatsen zijn ze zelfs volledig verdwenen. Op de Louis Schmidtdaan bijvoorbeeld, is de bomenrij in 50 jaar tijd nagenoeg verdwenen (afb. 6).

Vaak verliezen bomenrijen hun eenheid omdat op verschillende plaatsen bomen verdwijnen als gevolg van kwetsuren, ongevallen, ziekten en veiligheidsinterventies. In elk van deze situaties zou de heraanplanting moeten worden onderzocht

ten opzichte van het geheel van de rij en niet alleen voor de boom zelf.

Tal van interventies op bomenrijen in Brussel lijken nochtans tegen dit principe in te gaan. De huidige toestand van de Winston Churchill-laan is hier een voorbeeld van. Een reeks bomen die de twee rijen van de centrale dreef vormden, is gekapt en nadien slechts langs één kant opnieuw aangeplant, met een onevenwicht in de groencomposi-

tie als gevolg. Men kan evenzeer betreuren dat de kastanjabomen van de Albertlaan zo streng zijn ingesnoeid dat de scenografie van de laan er volledig door verloren gegaan is (afb.7).

HET BEHOUD VAN BOMENRIJEN: EEN ERFGOEDKUNDIGE EN ECOLOGISCHE UITDAGING

De huidige uitdaging bestaat er dus in deze rijen te vernieuwen om de bestaande groene scenografie te behouden, waarbij men tegelijk rekening dient te houden met hun klimaatregelende rol.

Gezien de bijzonder agressieve omgeving is de levensverwachting van een boom in een stedelijk milieu vrij beperkt. De verdichte en dus drogere bodem, de vervuilde lucht, de grotere warmte, de constante verlichting zowel overdag als 's nachts verminderen de levensverwachting van een boom aanzienlijk. Daar komen nog diverse agressies bij die veroorzaakt worden door de mens, zoals te strenge snoei, vandalisme, allerlei verminkingen, verkeer van voetgangers en voertuigen, enz.

Zoals we al zeiden, bestaan bomenrijen voor het merendeel uit bomen van één soort. De manier van denken over beplantingen uit het verleden is vandaag vervangen door een nieuwe ecologische opvatting die de voorkeur geeft aan verschillende soorten. Steeds meer mensen vinden dat "*wat de eenheid vormt van een landschap [...] is niet langer het louter formele aspect van verdeling van volumes en kleuren, maar wel een geheel dat biologisch coherent is*". Volgens deze nieuwe opvatting is de heterogeniteit van het landschap een essentiële waarde die borg staat voor de goede gezondheid van de

beplantingen. De 'klassieke' monocultuur heeft dus geen plaats meer in de stad omdat ze de bomenrijen in geval van ziekte kwetsbaar maakt en de biodiversiteit afremt. Nochtans draagt deze regelmatige ordening van identieke bomen waaraan onze lanen mee hun prestigieuze uitzicht ontlenuen in grote mate bij tot het specifieke karakter van het stedelijke landschap in Brussel.

HOE NATUUR EN ERFGOED VERZOENEN?

Hoewel de bomenrijen als sier- en prestige-elementen van de hoofdstad onweerlegbaar een historisch groen erfgoed vormen, is het even duidelijk dat ze in de huidige context van strijd tegen de klimaatopwarming ook een echte troef vormen voor de stedelijke leefkwaliteit.

In het vooruitzicht van de geplande vergroening van de stad zou het behoud van de Brusselse bomenrijen binnen het geheel van te ondernemen acties een prioriteit kunnen vormen. Er bestaan momenteel maar weinig maatregelen om dit erfgoed te vrijwaren. Frankrijk heeft in dat verband een wettelijk kader gecreëerd voor de bescherming van bomenrijen en bomendreven, met het oog op de versterking van de biodiversiteit en het herstel van het landschap⁸. De wet heeft met dat doel vier grote principes⁹ bepaald waarop het Brussels Hoofdstedelijk Gewest zich zou kunnen inspireren (zie kader).

HERSTEL VAN EEN BOMENRIJ OP DE GENERAAL JACQUESLAAN

De recente interventie op de Generaal Jacqueslaan is een mooi voorbeeld van hoe men erin geslaagd is om door het herstel van een verdwenen bomenrij tegelijk opnieuw de

HET VOORBEELD VAN DE FRANSE WET: VIER GROTE PRINCIPES

1. Een algemeen principe voor het behoud van de bomenrijen: dit principe heeft een landschappelijk motief en beperkt zich niet tot de levensduur van individuele bomen. Bomen die verdwijnen moeten worden vervangen om de geest van de compositie te behouden.
2. Vellen indien nodig: sommige bomen die ziek en/of te oud zijn kunnen het behoud van de bomenrij in gevaar brengen en een risico vormen voor personen en goederen. Er kunnen dus afwijkingen worden toegestaan om sommige bomen te vellen.
3. Een principe van compensatie: in het geval van kapping voorziet de wet in compensatie. Dit betekent niet alleen dat eenzelfde aantal bomen opnieuw wordt aangeplant maar ook dat rekening wordt gehouden met de esthetische impact van het kappen op het geheel van de compositie en dat garanties worden geboden dat de heraanplanting op termijn de initiële compositie zal herstellen, zowel wat de groene architectuur betreft als de leesbaarheid van het landschap.
4. Een beheerprincipe: de bescherming van de bomenrijen moet speciale aandacht krijgen en vooral berusten op een principe van goed beheer. De kwestie van het risico dat altijd wordt bovengehaald in de discussie over de plaats van bomen in de publieke ruimte, vloeit in de eerste plaats voort uit een gebrek aan beheer of slechte beheerpraktijken die het gevaar van bomen op exponentiële wijze vergroten.

natuur in de stad te brengen. Deze laan, destijds aangelegd door Victor Besme, had oorspronkelijk een profiel van 35 meter breed, de klassieke afmeting voor een laan uit die tijd, en bevatte een dubbele rij bomen die reeds mooi waren gegroeid op foto's van 1910¹⁰ (afb. 8). Deze bomen werden echter geveld in de jaren 1950 om meer ruimte te geven aan de auto. De recente heraanleg van de laan, die een betere verdeling van de ruimte beoogt tussen de verschillende weggebruikers, werd als opportuniteit aangegrepen om een nieuwe rij bomen te planten. In tegenstelling tot de oorspronkelijke toestand zijn deze bomen niet op de trottoirs geplant maar in de middenberm, langs de tramsporen, zoals ook het geval was in de aanpalende Louis Schmidtlaan. Uitgaand van de vroegere situatie heeft de heraan-

leg de mogelijkheid geboden om een weg die al vele decennia van groen verstoken was opnieuw met bomen te beplanten, terwijl tegelijk voldaan wordt aan de huidige mobiliteits- en welzijnsbehoeften van de bevolking.

BESLUIT

De herinvoering en het herstel van de natuur in de stad beantwoordt zeker aan een ecologische noodzaak en een maatschappelijke behoefte, maar moet op doordachte wijze gebeuren. Het zou wenselijk zijn dat deze inspanning wordt ingebed in het zoeken naar een meer algemene landschappelijke coherentie. Het herstellen van de oorspronkelijke compositie van bomenrijen langs de Brusselse lanen kadert in eenzelfde doelstelling. Het behoud van

Afb. 8

De bomen langs de Generaal Jacqueslaan omstreeks 1900 (Verz. Belfius Bank-Académie royale de Belgique © ARB – urban.brussels)

het groene en stedenbouwkundige erfgoed van Brussel zou perfect zijn plaats kunnen vinden in de ontwikkeling van ecologisch innoverende stadsprojecten.

Vertaald uit het Frans

NOTEN

1. <https://www.lalibre.be/planete/environnement/planter-des-arbres-en-ville-...24/07/2019> ; <https://www.lemonde.fr/festival/article/2019/06/29/canicule-en-ville-planter-des-arbres-...> ; <https://www.rtl.fr/actu/debats-societe/canicule-planter-des-arbres-pour-lutter-contre-la-chaaleur-des-villes-7798004570>.
2. SIRVEN, B., *Le génie de l'arbre*, Actes Sud, Arles 2016.
3. MOLLIE, C., *Des arbres dans la Ville - L'urbanisme végétal*, Actes Sud, Arles 2019.
4. DEMANET, M. et MAJOT, J.-P., *Manuel des Espaces publics*, Iris, Brussel, 1995, pp. 81-89.
5. LAROCHE, D., *Les alignements d'arbres*, Direction générale de l'Urbanisme de l'Habitat et de la Construction (red.), Parijs, 2006. (online consultatie)
6. In dit verband moet worden onderstreept dat de leefcondities van bomenrijen langs de straat ver verwijderd zijn van het natuurlijke milieu, met een kortere levensduur als gevolg, en dat hun beheer moeilijk verenigbaar is met wettelijke beschermingsmaatregelen.
7. VALLAURI, D., *et alii, Biodiversité, naturalité, humanité. Pour inspirer la gestion des forêts*, Lavoisier, 2010.
8. Code de l'environnement, L. III, Titre V, article L.350-3 (Loi n° 2016-1087 du 8 août 2016 pour la reconquête de la biodiversité, de la nature et des paysages (1), geconsulteerd op : <https://www.legifrance.gouv.fr>).
9. *La protection des allées et alignements d'arbres*, Ministère de la Transition écologique et solidaire, Direction générale de l'Aménagement, du Logement et de la Nature, novembre 2017 (www.ecologique-solidaire.gouv.fr).
10. DEMANET, M. et MAJOT, J.-P., *Manuel des Espaces publics*, Iris, Brussel 1995.

TREE ALIGNMENTS

A heritage to be safeguarded: an ecological challenge

In the urban environment, trees are, to the benefit of urban spaces and their inhabitants, present in places that in truth are often hostile to them. Brussels has a considerable plant heritage thanks to the planning carried out by Victor Besme, under the authority of Leopold II. The new monumental road network created in the Brussels urban area from the second half of the 19th century on, in the form of boulevards and avenues, were given a green architecture: lines of trees that are also an integral part of the urban heritage of Brussels. Still present today, they continue to mark the urban landscape. At a time of climate warming, when increasing the presence of trees appears to be a solution for the future, the preservation of this green heritage has become an ecological issue.

COLOFON

REDACTIECOMITÉ

Stéphane Demeter, Paula Dumont,
Murielle Leseqque, Griet Meyfroots,
Valérie Orban, Cecilia Paredes,
Brigitte Vander Bruggen

EINDREDACTIE NEDERLANDS

Paula Dumont

EINDREDACTIE FRANS

Stéphane Demeter

REDACTIESECRETARIAAT

Stéphane Demeter

COÖRDINATIE DOSSIER

Cecilia Paredes en Christophe Loir (ULB)

COÖRDINATIE ICONOGRAFIE

Cecilia Paredes

AUTEURS/ REDACTIONELE

MEDEWERKING

Marion Alecian, Aurélie Autenne,
Céline Chéron, Paula Cordeiro,
Françoise Cordier Marie Demanet,
Quentin Demeure, Thibaut Jossart,
Harry Lelièvre Isabelle Leroy, Murielle
Leseqque, Christophe Loir, Griet
Meyfroots, Marc Meganck, Sylvianne
Modrie, Muriel Muret, Cecilia Paredes,
Thomas Schlessler, Christian Spapens,
Francis Tourneur, Tom Verhofstadt.

NALEZING

Koenraad Raeymaekers, Wim Kenis,
Coralie Smets, Tom Verhofstadt en de
leden van het redactiecomité

VERTALING

Gitracom, Hilde Pauwels, Erik Tack,
Ubiquus Belgium NV/SA

VORMGEVING

Polygraph'

ONTWERPER VAN DE MAQUETTE

The Crew communication nv

DRUK

Graphius Brussels

VERSPREIDING EN ABONNEMENTENBEHEER

Cindy De Brandt,
Brigitte Vander Bruggen
bpeb@urban.brussels

BEDANKINGEN

Martin van Berkel, Frédéric Hoebeeck,
Frank Scheelings, Thomas Schlessler,
het team van het Documentatiecentrum
urban.brussels

VERANTWOORDELIJKE UITGEVER

Bety Waknine, directeur-generaal,
urban.brussels (Gewestelijke
Overheidsdienst Brussel
Stedenbouw en Erfgoed)
Kunstberg 10-13, Brussel

De artikelen zijn gepubliceerd
onder de verantwoordelijkheid
van de auteurs. Alle rechten voor
het reproduceren, vertalen of
herwerken zijn voorbehouden.

CONTACT

Urban.brussels
Kunstberg 10-13, 1000 Brussel
www.erfgoed.brussels
bpeb@urban.brussels

HERKOMST VAN DE FOTO'S

Mochten er ondanks onze inspanningen
om alle reproductierechten te
betalen toch nog gerechtigden zijn
die niet gecontacteerd werden, dan
worden zij verzocht zich kenbaar
te maken bij Urban.brussels

LIJST MET AFKORTINGEN

AOE - Archief Onroerend
Erfgoed
ARAU - Atelier de Recherches
et d'Action Urbaines
CIDEP Centre d'information, de
documentation et d'étude du patrimoine
ERU asbl Centre d'Études et de
Recherches Urbanistiques
F.R.S. - FNRS - Fonds de la
recherche Scientifique
KBR Koninklijke Bibliotheek
- Bibliothèque royale
KIK-IRPA - Koninklijk Instituut voor
het Kunstpatrimonium / Institut
royal du Patrimoine artistique
MSB - Museum van de Stad Brussel
PMW asbl - Pierres et
Marbres de Wallonie
RTC - Royal Trust Collection
SAB - Stadsarchief Brussel

ISSN

2034-5771

WETTELIJK DEPOT

D/2019/6860/019

Cette revue paraît également
en Français sous le titre
Bruxelles Patrimoines.

ERFGOED BRUSSEL REEDS VERSCHENEN

001 - November 2011
Terug naar school

002 - Juni 2012
De Hallepoort

003-004 - September 2012
De kunst van het bouwen

005 - December 2012
Hôtel Dewez

Extra nummer 2013
Het erfgoed schrijft onze geschiedenis

006-007 - September 2013
Brussel, m'as-tu vu ?

008 - November 2013
Industriële architectuur

009 - December 2013
Parken en tuinen

010 - April 2014
Jean-Baptiste Dewin

011-012 - September 2014
Geschiedenis en herinnering

013 - December 2014
Cultusgebouwen

014 - April 2015
Zoniënwoud

015-016 - September 2015
Ateliers, fabrieken en kantoren

017 - December 2015
Stadsarcheologie

018 - April 2016
De Gemeentehuizen

019-020 - September 2016
Stijlen gerecycleerd

021 - December 2016
Victor Besme

022 - April 2017
Art nouveau

023-024 - September 2017
Natuur in de stad

025 - December 2017
Conservatie op de steigers

026-027 - April 2018
Kunstenaarsateliers

028 - September 2018
Het Erfgoed, dat zijn wij!

Extra nummer - 2018
De restauratie van
een uitzonderlijk decor

029 - December 2018
Historische Interieurs

030 - April 2019
Beton

031 - September 2019
Een plaats voor kunst

urban.brussels zet resoluut in op de kennismaatschappij en wil met zijn publiek een moment van introspectie en expertise delen over de stedelijke thema's van vandaag. De pagina's van *Erfgoed Brussel* bieden het stedelijk erfgoed in al zijn diversiteit een forum voor open en pluralistische reflectie. *De straat anders bekeken* is de gelegenheid om de coherentie van de opdrachten van urban.brussels over het fundamentele stedelijke object dat de straat is te bevragen en de geïntegreerde aanpak van zijn acties in het Brusselse landschap duidelijk zichtbaar te maken.

Bety Waknine,
Directeur-generaal

U

15 €

ISBN 978-2-87584-184-1